

ГЛОБАЛЬНА ВІЙНА СТРАТЕГІЧНИХ НАРАТИВІВ: ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ожеван Микола Андрійович
доктор філософських наук, професор

Протиборство наративних дискурсів (clash of narratives), попри всі розмови про їх не-одмінне відмирання в епоху постмодерну, є атрибутивною (хоча іноді гарно замаскованою) прикметою сучасних «культурних війн». Те, що в межах одного наративу вважається «правдою», в межах іншого може виявитись «брехнею». Звідси у дослідників постмодерністського гатунку виникає переконаність в тому, що «правда» є поняттям застарілим.

Стаття обґрунтовує протилежну постмодерністській точку зору щодо незнищенності стратегічних наративів, які є примордіальною основою суб'єктивної правди.

Ключові слова: культурні війни, наративи, гранд-наративи, стратегічні наративи, медійні експерти, соціальні медіа.

Ozhevan Mykola

THE GLOBAL WAR OF STRATEGIC NARRATIVES: THE CHALLENGES AND RISKS FOR UKRAINE

Clash of narrative discourses is a necessary, though sometimes well disguised attribute of the modern «culture wars». The fact that within a narrative is the «truth» may be «lies» within another narrative. Hence the conviction that the concept of «truth» is outdated emerges among some researchers of postmodern brand.

The article presents the opposing point of view of indestructibility of strategic narratives as primordial backgrounds of subjective truth.

Keywords: cultural wars, discourse, narrative, pundits, social media.

1. Стратегічні комунікації як війни наративів

Створення й розповсюдження «стратегічних наративів» перетворилися нині на засадничий різновид «стратегічних комунікацій», які застосовуються в політиці та бізнесі й, звичайно, – в інформаційно-психологічних війнах та спеціальних операціях.

Стратегічними наративами (лат. *narrare* – оповідати) у політичному сенсі є засоби, до яких вдаються політичні актори, щоб сконструювати смисли та значення «великої політики» – як

внутрішньої, так і зовнішньої, як державної, так і корпоративної, громадської тощо. Цінність подібних наративів полягає у їх спроможності до більш-менш безконфліктного розповсюдження. А отже, вони організують поведінку політичних акторів на засадах відданості певним ціннісним системам, що утворюють «тіло» того чи іншого наративу.

Таким чином, саме стратегічні наративи є тими інструментами, за допомоги яких національні держави, корпорації, громадські та партійні структури тощо артикулюють свої інтереси, цінності та аспірації.

Переважаючий напрям світового культурно-інформаційного розвитку у певній сфері

(політичній, економічній, науковій, медійній тощо), характерний для певного періоду часу, формується за посередництва наративів за допомоги панівних медіа (*mainstream media* – *MSM*), які використовують передусім наративи для реалізації: (а) фреймінгу (*framing*) ; (б) праймінгу (*priming*) – «окреслення пріоритетів»; (3) встановлення «порядку денного» (*agenda setting*).

Фреймінг (від англ. *frame* – «рамка») – це комунікативна стратегія, спрямована на організацію контенту новинного повідомлення шляхом «вставлення» його в «рамочку», тобто в контекст певного наративу для окреслення параметрів «правильного» сприймання новини масовою аудиторією.

Праймінг – це комунікативна стратегія, розроблена психологами-біхевіористами, що має на меті зумисну активацію у цільовій аудиторії певних знань та навичок поведінки для маніпулятивного нав'язування цій аудиторії наперед визначених сценаріїв сприйняття та прийняття рішень. Технологічно це зводиться до застосування «праймів» – цільових стимулів, що мають викликати у певної аудиторії потрібну реакцію у відповідь на певне «подразнення». Тут доречно провести аналогію з павловським умовним рефлексом, коли у відповідь на дзвіночок (або інший умовний сигнал) у собаки починається виділення слини, тощо. Саме праймінг використовується «спіндокторами» з метою «спін-контролю», тобто «лікування» поганих новин, яке полягає у маніпулятивному керуванні очікуваннями цільової аудиторії.

Встановлення «порядку денного» зводиться до контролю публічного сприймання певної реальності (політичної, економічної, фінансової тощо) шляхом віднаходження та підтримання певного компромісу між «справжньою» й «медійною» реальностями.

Ті соціальні групи, які контролюють інформаційні ЗМІ, вирішують, що має повідомлятися публіці, а що замовчуватися, як (у якій формі) повідомлятися або замовчуватися. Саме ці стратегічні, тактичні або оперативні підходи на певний момент стають «порядком денним» для новинних ЗМІ. У процесі реалізації «порядку денного» формується високого рівня відповідність між тим, якої уваги надають певні медіа певній проблематиці, і тим, якої важливості цій

проблематиці надає публіка (цільова аудиторія ЗМІ), яка отримує інформацію про події з новинних ЗМІ [1].

Коли ЗМІ методично й послідовно звертаються до висвітлення одних і тих самих подій та проблем, вони починають сприйматися цільовою аудиторією як найважливіші й такі, що справді заслуговують на увагу. У свідомості аудиторії формується домінанта щодо певної проблемної зони за рахунок інших зон, від яких увага аудиторії відволікається. Відтак формується відповідний «порядок денний», тобто стійкі уявлення про те, що наразі є важливим, а що «не важливим» і чому слід надавати особливої уваги саме цим подіям, фактам, персоналіям тощо, а не іншим.

Особистий або внутрішній порядок денний (*intrapersonal agenda*) – це система пріоритетів щодо найважливіших проблем саме на рівні певного індивіда, що їх (як йому здається) він сам для себе окреслив.

Міжособистісний або мікрогруповий порядок денний (*interpersonal agenda*) – система пріоритетів щодо тих проблем, які індивід частіше за все обговорює з членами своєї референтної мікрогрупи (в тому числі – серед учасників певної «ком'юніті» у соціальних мережах).

Уявний громадський порядок денний (*perceived community agenda*) – це уявлення індивіда про те, які проблеми є найважливішими для суспільства, до якого він належить.

Публічний порядок денний формується як стан громадської думки (опінії), що зазнав впливів попередніх порядків денних, а також особистого досвіду індивідів як «індикаторів справжньої реальності», що істотно обмежує можливості держави, корпорацій, олігархів та, власне, самих ЗМІ маніпулювати громадською думкою [1].

Політичний порядок денний встановлюють держава та громадянське суспільство (у разі його достатньої сформованості, зрілості).

Медійний порядок денний встановлюють ЗМІ та їхні власники (що є типовим для України).

Домінуючі у певному соціумі медіа зазвичай представляють наративи, що влаштовують істеблшмент та встановлений ним на певний момент і з певного конкретного питання «порядок денний», підтриманий більшістю політич-

но активного населення. Такий незбалансований підхід не влаштовує певну «дисидентську» частину інтелектуальної еліти (контреліту), яка прагне акцентувати на альтернативних підходах і точках зору. Так виникають і отримують розвиток війни сенсів та смислів, у яких центрального значення набувають не слогани й рекламні «картинки», а саме цікаві оповіді, захоплюючі історії (наративи).

У світовому контексті наративи стратегічного порядку відіграють провідну роль у нав'язуванні «прогресивному людству» офіційно схвалених світовим істеблішментом сукупності норм та зразків міжнародної поведінки, що приймаються і поділяються всіма «цивілізованими членами» світового співтовариства за винятком «маргіналів» («протестних груп»). Так формується переважаючий напрям світового культурно-інформаційного розвитку у певній сфері (політичній, економічній, науковій, медійній тощо), характерний для певного періоду часу, що, власне, й отримало назву «*мейнстрим*».

Особливого значення *битва наративів* має для військових, яким часто доводиться діяти у несприятливому й неприхильному до них інформаційно-культурному доквіллі. Зрештою, це нагальне питання *цивільно-військових відносин* та *цивільно-військового співробітництва* як у широкому, так і вузькому значенні цього поняття [2].

Без активної міжнародної діяльності сучасних нараторів, спроможних донести *правду* про свою країну до міжнародної аудиторії, неможливо забезпечити легітимність не тільки зовнішньої, але й внутрішньої політики. В одному з американських польових статутів, присвячених протиповстанській діяльності (*US Army Field Manual 3-24, Counterinsurgency*), дається досить вдале визначення стратегічних наративів як «організаційних схем, виражених в оповідній формі» [3].

Справжня проблема з наративами й нараторами (оповідями та оповідачами), покликаними донести правду про свою країну, її політику, її Збройні сили, корпорації, культурні організації тощо до іноземних цільових аудиторій, полягає у тому, що вони часто демонструють неспроможність адекватно «перекласти» свої меседжі на мову наративів, типових для інших культур і народів. Але без такого адекватного «перекладу», за її неадекватного сприймання правда дійсно має всі шанси перетворитися на брехню.

Такий *конфлікт наративів* досить влучно характеризував Тарас Шевченко у поемі «Гайдамаки», звертаючись до своїх письменних друкованих опонентів: «А розумне ваше слово. Брехнею підбите.» [4].

Загалом слід підкреслити, що міжкультурні комунікації ніколи не бувають безконфліктними. Особливо у випадку *Kulturkampf*, коли одна із культур претендує на винятковість, на владні позиції стосовно іншої, що буцімто є менш вартісною. Саме такі конфліктні відносини і саме через зазначені претензії на великодержавність склалися впродовж останніх чотирьох століть між українською та російською культурами.

У будь-якому разі наративи, що оповідають від імені владних комунікаторів (відправників меседжів), які перебувають «там, нагорі», різноманітні медіатори в особі журналістів, вчителів, священників тощо ніколи не мають достатньо високих шансів бути адекватно перекладеними на мову тих, хто «там, унизу».

Відповідно, виникають війни наративів з непередбачуваними виграшами та програшами. Часто ці війни як вияви кризової соціальної динаміки переростають у соціальні революції, громадянські війни тощо.

2. «Чому опіум для народу»: що таке «наративи» та хто такі «наратори»?

Незалежно від того, до якої культури належать люди, вони засвоюють смисли й значення цієї культури, здійснюють смислоутворення (англ. *meaning-making*) у формі засвоєння різноманітних наративів, оповідей (англ. *story telling*), що переказують різноманітні наратори (оповідачі).

Чимало з цих «історій», які дійшли до нас від давніх-давен, є міфами, що є «тілом» різноманітних релігій, ідеологій та пов'язаних з ними народних вірувань і марновірств і є метанаративами, панівними наративами, великими наративами тощо (*metanarratives; master-narratives; grand narratives*).

Особливе позиціонування метанаративів або гранд-нарративів, стосовно яких усі інші наративи є похідними субнарративами, пов'язане з

тим, що вони є центральними елементами «глобальної або тоталізованої культурної нарративної схеми, спроможної скеровувати й пояснювати знання або досвід» [5].

Кожен гранд-нарратив претендує на винятковість і включає переконання (вірування), що єдине правильне розуміння історії (ситуації, події тощо) забезпечує саме цей нарратив, а всі інші нарративи – хибні. Звідси – неунікний конфлікт нарративів, який перетворюється на конфлікт свідомостей і пам'ятей представників різних поколінь [5].

Скажімо, в Україні, станом на другу половину десятих років XXI століття мільйони людей старшого покоління (принаймні старших за 45 років) і досі живуть з переконанням, що та «історія», яку вони вчили в школі, про яку дивилися цікаві фільми й телепрограми, навіть читали серйозні монографії, є єдино правильною. Звичайно, вони не сприймають тих історичних нарративів, які пов'язані з сучасними підручниками історії, які намагається впроваджувати порівняно недавно створений Український інститут національної пам'яті.

Наративи є неодмінною складовою різноманітних емоційно «навантажених» комунікацій. Модель комунікацій нарративного типу (*the narratistic attitude*) є протилежністю раціоналістичної моделі беземоційного «чистого споглядання», до якої закликають деякі філософи-раціоналісти (Бенедикт Спіноза, Людвіг фон Вітгенштейн та інші).

Рішуче заперечили нарративи філософи-постмодерністи. Жан-Франсуа Ліотар у роботі «Постмодерністська ситуація. Доповідь про знання» (1979 р.) протиставляє науку нарративам і зазначає: «Наука завжди була у конфлікті з нарративами. За мірками науки більшість нарративів виявляються байками... Наративна функція втрачає своїх носіїв, свого великого героя, свої великі загрози, свої великі мандри, свою велику мету» [6]. Потребу в нарративах Ж.-Ф. Ліотар пов'язує з питаннями легітимації «культурного імперіалізму» та вірою в авторитетів, якими безпосередньо чи від імені яких опосередковано (від першої чи від третьої особи) проголошується «трансцендентна універсальна істина».

Зміна авторитетів означає зміну нарративів. Ж.-Ф. Ліотар у цьому контексті резонно зауважує: «Явне звертання до нарративу в проблема-

тиці знання – це відсутні обставини звільнення буржуазних інтересів від традиційних авторитетів. Наративне знання відроджується на Заході як шлях розв'язання проблеми легітимації нових авторитетів. Для того щоб дізнатися ім'я героя, як відповідь у рамках нарративної проблематики природно ставити запитання: хто має право вирішувати за суспільство? Хто є суб'єктом, чий припис є нормами, для тих, кого вони зобов'язують?» [6].

Але якщо немає загальноприйнятих приписів і норм, то не існує й того соціально орієнтованого консенсусного знання, яке отримало назву «правда». Тоді виходить, що у кожного суб'єкта (індивіда, нації тощо) є своя «правда», яка може не подобатися носіям інших «правд», але цим іншим нічого не залишається, як змиритися з подібною ситуацією. У цьому контексті Олександр Дугін заявляє в одному з інтерв'ю телеканалу ВВС: «Постмодернізм вказує на те, що будь-яка так звана «правда» є справою вірування. Отже, ми віримо в те, що ми робимо, віримо в те, що кажемо. І це є єдино можливим шляхом окреслення «істини». Отже, ми маємо нашу специфічну російську «правду», з якою ви мусите погодитися» [цит. за 7].

Як більш-менш переконливо доводять представники сучасної філософської, лінгвістичної та психологічної герменевтики, без нарративів, на суто раціональній основі можна дати модель пояснення певного явища, процесу шляхом його «підведення під закон», але практично неможливо добитися його розуміння. «Люди є тваринами, фундаментально узалежненими від «оповідачів історій» (*story-telling animals*). Схоже, ми буквально неспроможні зрозуміти певні факти або дані, якщо вони попередньо не будуть вбудованими в певні різновиди нарративних матриць (*narrative matrix*) [5].

«Капіталістичне процвітання», «прогресивний соціалізм» та багато інших ідеологем є продуктами певних версій наратології. Їх популярність саме і пов'язана з неможливістю раціонально пояснити події давнього й недавнього минулого. Передусім ідеться про різноманітні версії *конспірології*, адепти якої намагаються донести до загалу потаємні плани зовнішніх та внутрішніх ворогів.

Запит на конспірологію як сферу «проблемного» міфологізованого знання, що поєднує факти з різноманітними фантастичними припущення-

ми, особливо посилюється на небезпечних ризиках поворотах історії, коли звичні наративи, що більш-менш переконливо пояснювали існуючий соціальний та світовий порядок і доводили його природність, перестають спрацьовувати. Характерною особливістю конспірологічного наративу є погляд на соціальну дійсність крізь призму уявлень про таємну боротьбу певних, добре законспірованих, сил (таємних орденів, масонських лож, спецслужб, таємних міжнародних організацій тощо), які шляхом змов і контрзмов є провідними чинниками історичного розвитку.

Конспірологічні наративи активно опонують офіційно проповідуваним (підтримуваним офіційною владою), а їхні «сіячі» зазвичай відштовхуються від базового припущення, що ті, хто перебувають при владі, апіорі схильні до дезінформації, оскільки мають злі наміри щодо підвладних. Саме тому будь-яке офіційне пояснення подій, явищ і процесів має мало шансів перемогти у боротьбі з альтернативними наративами.

Як продемонстрував це на прикладах «чарівної казки» Володимир Пропп, для наративу є характерними наявність таких персонажів: лиходій, донор (провайдер), герой, лжегерой, провідник (диспетчер), помічник, принцеса та її батько [7]. Усіх цих персонажів й усі типові сценарії їхньої поведінки ми зазвичай знаходимо у ряджених формах в медіа-оповідях «стратегічного гатунку».

Одну з найбільш переконливих моделей наративу (*delineating story patterns*) запропонував в 1972 році соціолінгвіст Уільям Лейбов [8]. Згідно з цією класифікацією, наратор, вибудовуючи наратив, намагається відповісти на такі запитання.

1. **Анотація** (*Abstract*). Як це все сталося і з чого усе почалося?
2. **Орієнтація** (*Orientation*). Хто/що були у це задіяні, коли й де?
3. **Кульмінація** (*Complicating Action*). Що ж трапилось?
4. **Розв'язка** (*Resolution*). Чим же це, зрештою, закінчилось?
5. **Оцінка** (*Evaluation*). Як до цього ставитися?
6. **Фінал** (*Coda*). Що це все означає?

Наративи не викладають перебігу подій і фактів з хронологічною точністю. Вони спрощують реальну картинку, внаслідок чого вона набуває рис захоплюючої, доступної для розуміння тощо.

3. «Велика війна континентів»: російський національний наратив: між виконанням «всесвітньо-історичної місії» та конспірологічними фобіями

Один з провідних ідеологів путінського режиму О. Дугін заявляє: «Ті війни, в яких ми беремо участь, у тому числі в Грузії, Україні, Сирії, – все це і є опосередковано Велика війна континентів. І ці дві цивілізації насправді взаємно виключають одна одну. Ми абсолютно різні не тільки з точки зору інтересів (тут можна було б шукати компроміс), але і з точки зору цінностей. У нас взагалі інша релігія, у нас інше уявлення про людину, про Бога, про світ, про історію, про благо, про добро, про цінності, про життя. Взагалі взаємовиключні. На жаль, це глибока суперечність» [10].

Для В. Путіна та його оточення неоголошена гібридна війна проти України, а разом і країн Заходу як її «спонсорів» стало зручним приводом для реанімації місіонерського наративу, сильно вкоріненого в російській політичній культурі, де модернізаційне «прорубування вікна в Європу» постійно наштовхувалося на спротив контрмодернізаційного пошуку міфічного Антихриста в образі Заходу. Звідси й відома сентенція російського экс-прем'єра Віктора Чорномірдіна: «Хотіли як краще, а вийшло як завжди».

Уже на тому етапі, коли экс-президент В. Янукович демонстрував позірну готовність підписати з країнами ЄС Угоду про асоціацію, цей акт подавався московською пропагандою крізь призму відомого наративу «контракту з дияволом», художньо відтвореного Миколою Гоголем у творі «Вечір проти Івана Купала» (нечиста сила постає тут в образі спокусника Басаврюка). Такий наратив був покликаний зобразити київське керівництво як таке, що продало «душу» західному дияволу й зрадило очолюваному Московію православно-слов'янському братству.

Офіційний Київ у фреймах цього наративу уподібнюється до зрадливого Андрія із гоголівського «Тараса Бульби», а кожна невдача українського керівництва у пошуках шляху до об'єднаної Європи супроводжується зловтішною сентенцією: «Ну що, синку, допомогли тобі твої ляхи?».

Місіонерство й візіонерство властиві не лише російському, а й багатьом іншим народам, які бажають так чи інакше, тим чи іншим способом «ощасливити» інші народи. Здійснення «місії» передбачає таке.

1. «Посланництво» місіонера на чужині для виконання певного важливого Завдання (Надзавдання).

2. Сприймання місіонером цього Завдання як частини більш широкого і національного Проекту.

3. Орієнтацію «посланця» на зовнішні вказівки у поєднанні з виявами в потрібних випадках «здорової ініціативи».

4. Відчування місіонером своєї «обраності», виключності, тобто володіння ним особливими винятковими якостями, необхідними для виконання Надзавдання.

У царський (імператорський) період розвитку Росії наратив обраності й особливої місії, який офіційна пропагандистська машина прищеплювала російському народу, був основою проповіді слов'янофілів. Російський «народ-богоносець» мав історичну місію поширення ідей панславізму.

Місіонерство й візіонерство у рамках «Російської національної ідеї» доповнює конспірологія як реакція на «темні сили, які нас злобно пригнічують» (слова з відомої революційної пісні «Варшав'янка»).

Надзвичайна популярність конспірології саме в Росії має очевидною першопричиною недовіру до чинної влади, обумовлену відривом правлячої еліти від народу, інформаційну непроникність, закритість влади. Незрозумілість, а іноді й відверта абсурдність рішень владоможців у різноманітних сферах життя породжує неможливість для нараторів-пропагандистів створювати переконливі «історії». Саме тоді й виникає дисонанс між міфологічною свідомістю народу й заплутаністю дій місцевої влади, серед представників якої немає омріяних народом «героїв», від імені якого виступають наратори, зате є чимало «антигероїв». Цей дисонанс офіційна

влада й уповноважені нею наратори намагаються конвертувати в «консонанс» через штучне стимулювання конспірологічних міфів про добре законспірованих недоброзичливців (жидомасонів, хохлів, цеерушників тощо), які заважають «народному щастю».

4. Типові американські наративи та їх вплив на формування глобального порядку

Політичні наративи щодо лапідарності, лаконізму подібні до слоганів (лозунгів). Щоб бути переконливими (переконуючими) вони зазвичай апелюють до базових міфів та архетипів, характерних для певного соціуму.

Роберт Райх, зокрема, виокремлює такі характерні для американського соціуму чотири універсальні наративи, які можуть використовуватися в релігії, політиці, економіці, бізнесі, міжособистих стосунках тощо:

1) *«переможна особистість» (the triumphant individual);*

2) *«співдружність доброзичливих однодумців» (the benevolent community);*

3) *«варвари біля воріт» (mob at the gates);*

4) *«зіпсований представник істеблішменту» (the rot at the top; укр. — риба з голови гниє).* Йдеться про суто популістський дискурс щодо ворожості політичних еліт народу.

Цільовим призначенням перших двох наративів («переможна особистість»; «співдружність доброзичливих однодумців») є **обнадіювати**, тоді як призначенням двох наступних наративів є **заякування** або груп людей (цільових аудиторій) або окремо взятих індивідів [11].

Досить показовою для американського політичного дискурсу є історія про «маленьку людину»,

Таблиця 1. Цільове призначення наративів (за Р. Райхом)

		Пробудження емоцій	
		Надія	Страх
Цільове призначення (адресація)	Небагатьом	«Переможна особистість»	«Зіпсованість істеблішменту»
	Широкому загалу	«Співдружність однодумців»	«Варвари біля воріт»

Джерело: Reich's American Narratives [12].

яка «сама себе зробила» завдяки наполегливій праці, вмінню й бажанню ризикувати, вірі у свої сили й можливості, та у кінцевому підсумку стала багатою, відомою й популярною. Звичайно таким «переможцям» протистоять люди протилежного («неамериканського типу») — *лузери*.

Метою нарративу «*переможна особистість*» є намагання переконати представників соціуму у реальності соціальних ліфтів, соціальної мобільності, що є, зрештою, запорукою соціальної й політичної стабільності, зміцнює довіру соціальних «низів» до соціальних «верхів».

Мотиваційна складова такого нарративу є достатньо прозорою: якщо там — «нагорі» — тебе поки що немає, то це явище тимчасове. Отже, якими б нестерпними не видавалися тобі обставини життя, за умов більшої старанності, освіченості тощо ти можеш опинитися там — «нагорі». А якщо не особисто ти, то твої діти, онуки тощо. Такий нарратив, покликаний примирити людину з соціальною реальністю, у кінцевому підсумку є антиреволюційним.

Залежно від політичного замовлення образ «маленької людини», яка досягла «успіху», варіює. Наприклад, у відповідь на феміністичний та антирасистський запит персоніфікацією цього нарративу можуть бути чорношкірі жінки типу Опри Гейл Вінфрі (*Oprah Gail Winfrey*) або першої леді Мішель Обама. Навіть Дональда Трампа, переможця у президентських виборчих перегонях 2016 року, певні медіа подавали у цьому контексті як людину, яка досягла персонального успіху завдяки особливій працездатності та старанності.

Довжелезний ланцюг персоніфікованих оповідей про Америку як «суспільство рівних можливостей» (*the society of equal opportunities*) відкриває у США автобіографія філософа Бенджаміна Франкліна, доповнена згодом історією життя лісоруба Авраама Лінкольна.

За винятком, можливо, Джорджа Вашингтона, Бенджамін Франклін є найвідомішою людиною в Америці. Батько великого американця, Джорджія, хотів, щоб син ходив до школи, але грошей у нього вистачило тільки на два роки навчання. Із 12 років Бенджамін почав працювати підмайстром у друкарні свого брата Джеймса, і друкарство стало його основною спеціальністю на багато років, аж поки він не перетворився на видатного філософа й державного діяча.

Бенджамін Франклін є автором афоризму «Час — гроші». Від 1914 р. його портрет прикрашає 100-доларову купюру.

Тему людини, яка сама себе зробила, активно підхопив дитячий письменник Гораціо Елджер-молодший (*Horatio Alger, Jr*), у всіх літературних творах якого герої «передбачувано» вибиваються нагору. В російській інтерпретації це означає «із грязі в князі» (англ. — *rags-to-riches*). У американській — «з нуля — в герої» (*Zero to HERO*).

Той самий нарратив персонального успіху стосовно постколоніальних націй та національних держав уже набуває міжнародного характеру. Неважко, зокрема, помітити дух цього нарративу в оповідях про різних азійських «тигрів» тощо. Саме цей нарратив було покладено в основу ідеології «девелопменталізму», вперше запропонованій країнам Третього світу на протигагу комуністичній ідеології (ленінізму, маоїзму тощо). Автором цієї концепції є Уолтер Ростоу (*Walt Whitman Rostow*), який у 1966–1969 рр. був радником президента США з питань національної безпеки. Відтак постколоніальні країни були перейменовані на «країни на шляху розвитку» та їм пропонувалася модель розвитку через прогресивне зростання валового внутрішнього продукту [13].

5. Холодна війна та проблема демонтажу породжених нею конфронтаційних нарративів

Холодна війна як тривале протистояння США та СРСР з їхніми союзниками по НАТО та Варшавському пакту в інформаційно-ідеологічному вимірі означало конфронтацію «Вільний світ проти світового комунізму» (*Free World vs. International Communism*).

Історично в полон ідеологічно навантажених нарративів частіше потрапляли американські президенти з табору демократів. Щодо президентів-республіканців, то вони частіше керувалися логікою реальної політики й прагматичного захисту національних інтересів, а тому були схильні до компромісів з ворогами, прикладом чого слугують Дуайт Ейзенхауер, Річард Ніксон, Джеральд Форд, Рональд Рейган, Джордж Буш-старший та Джордж Буш-молодший.

«Холодна війна» передусім стала продуктом побоювань Заходу, що в особі Сталіна та його наступників він має справу з новим Гітлером та його поплічниками, які не оцінили західне благородство, бо, як відомо, «мюнхенські поступки» 1938 р. (*Appeasement Munich Agreement*) обернулися великою війною. Звідси концепція недовіри, концептуалізована у наративній метафорі «доміно».

15 березня 1964 року президент-демократ Ліндон Джонсон заявив, що втрата Південного В'єтнаму розохотить комуністів, і вони захоплять решту Південно-Східної Азії, тобто відразу впаде весь ланцюг кісточок доміно. У 1966 р. Джонсон, керуючись передусім ідеологічними мотивами «відкидання комунізму», проголосив концепцію «суспільства всезагального процвітання» (*The Great Society*). Хоча вести водночас виснажливу для бюджету зовнішню війну й успішно розв'язувати внутрішні проблеми ще нікому не вдалося.

Фактично ця геостратегічна конструкція «доміно» була заснована на наративі «*переповненого вагона*» (*bandwagon*). Ідеться про властиву більшості людей слабкість приєднання до думки й волі більшості. Хоча у випадку з Південно-Східною Азією йшлося радше не про впливи ідеології комунізму, а про зростаючі впливи КНР як великої держави, що, зрештою, врахував президент-республіканець Річард Ніксон, здійснивши свої історичні візити до КНР та СРСР (1972 р.) й заклавши основи політики «розрядки», продовжену його наступником Джеральдом Фордом у вигляді «гельсінського процесу», започаткованого у 1975 р.

Водночас саме під час правління Р. Ніксона американські астронавти висадилися на Місяць (1969 р.), що не мало жодного економічного або військового значення, але знаменувало символічну перемогу США у змаганні двох соціально-економічних систем, тобто дозволило США «відігратися» за національне приниження, пов'язане з тим, що перший штучний супутник Землі був радянського, а не американського походження.

Але характерно, що попри всі успіхи Р. Ніксона й притаманне йому поза будь-якими сумнівами стратегічне мислення, у наративах масової свідомості він посів позицію «одного з найодіозніших». Ідеться, звичайно, про скандал «Уотергейт», який спричинив передтерміновий відхід Ніксона від управління країною.

Після початку у 2012 р. другого терміну президентства Володимира Путіна й особливо після організованої ним російської агресії проти України (2014–2016 рр.), накладення на Росію західних санкцій протистояння офіційної Москви із західним світом набуло небезпечних вимірів, які часто характеризуються як «холодна війна 2.0.» або «прохолодна війна». Звичайно, обидві сторони звинувачують одна одну у заостренні ситуації й не бажають йти на поступки. Хоча усі розуміють, що така «рудиментарна війна», яка отримала іншу назву — гібридної, не може тривати довго.

Ще у квітні 2011 р. у США з'явився державний документ під назвою «*Національний стратегічний наратив*» [14], який тоді залишився непоміченим з огляду на «радикальний націоналістичний тренд», запропонований у цьому документі, який більше б личив Республіканській партії, аніж Демократичній, що на час господарювала у Білому домі. Зіграла свою роль і войовнича риторика та ворожа політика Кремля (передусім — «п'ятиденна війна» РФ проти Грузії). З приходом до влади у 2016 р. республіканського президента Дональда Трампа, чимало пунктів виборчої програми якого співпадають з окресленими в зазначеному документі, «*Національний стратегічний наратив*» отримав шанси на реалізацію.

Автори зазначеного документу явним чином опонували знаменитому Джорджу Кеннану, розробнику концепту «стримування» як основи американської зовнішньої політики часів «холодної війни». Якщо Дж. Кеннан свою знамениту «Довгу телеграму» (у друкованій версії — «Джерела радянської поведінки») [15-16] підписав псевдонімом «*Mr X*», то колективний автор «Національного стратегічного наративу» використав псевдонім «*Mr Y*». Цим псевдонімом скористалися два американські військові: капітан Вейн Портер (*Wayne Porter (US Navy)*) та полковник Марк «Пак» Майклбай (*Mark «Puck» Mykleby (US Marine Corps)*). Фактичними натхненниками й замовниками цього стратегічного документу були тодішній міністр оборони США Роберт Гейтс і головуючий в Об'єднаному командуванні штабів (*The Joint Chiefs of Staff*) адмірал Майкл Муллен. Розробку документа підтримали аналітики із Міжнародного центру Вудро Вільсона (*Woodrow Wilson International Center for Scholars*).

Автори «*Національного стратегічного наративу*» претендували на те, щоб радикально

переосмислити створений у розпал холодної війни, у 1947 р., «Закон про національну безпеку» (*National Security Act of 1947*). Сам документ вони пропонували замінити на інший – «Закон про національне процвітання й безпеку» (*National Prosperity and Security Act*), відмовившись водночас від політики глобального домінування США, вираженій в американському стратегічному законі 1947 р. у вигляді формули «командуй – контролюй – стримуй» (*command-control-contain*).

Документ має такі розділи.

- Від стримування до самозабезпечення (*from containment to sustainment*): контроль достовірності впливів.
- Наші цінності та довготривалі національні інтереси.
- Наші три інвестиційні пріоритети.
- Добрососідська конкуренція та стримування.
- Стратегічна екологія.
- Покінути з проваллям між словом та ділом: негативні аспекти «біннінгу».
- Достовірний вплив на Стратегічну екосистему.
- Можливості по той бік загроз та ризиків.
- Закон про національне процвітання та безпеку.
- Маяк Надії. Шлях до Обітованого.

Термін «біннінг» походить від англ. *bin* – кошик, контейнер, тобто є синонімом придуманого Дж. Кеннаном терміну «контейнування», «стримування». Пропонуючи відмовитися від такої політики, автори зазначеного вище документа виходили з презумпції, що панівна роль Америки в світі, її одноосібне лідерство не можуть тривати довго.

Холодна війна породила цілу низку конфронтуючих, міцно закорінених у масовій свідомості наративів. Існує велика спокуса їх ре-

німувати. Не дивно, що реконцептуалізація холодної війни та демонтаж панівних на той час наративів виявилися справою набагато складнішою, аніж початково уявлялося Джорджу Бушу-старшому, який проголосив з нагоди падіння Берлінського муру (жовтень 1989 р.) та Мальтійського саміту США–СРСР (грудень 1989 р.) «новий світовий порядок». Роком раніше (1988 р.) така ж сама думка про демонтаж наративів холодної війни була сформульована в роботі Михайла Горбачова «Перебудова та нове мислення для нашої країни і для всього світу» [17]. Характерно, що книга вийшла водночас російською та англійською мовами, в СРСР і США. Колишній радянський лідер для більшої переконливості використовує біблійний наратив рятівного «Ноевого ковчега», констатує: «За всієї суперечливості сучасного світу, за всього різноманіття існуючих у ньому соціальних і політичних систем, за всієї неоднаковості вибору, який зробили в різні часи народи, він являє собою певну цілісність. Усі ми пасажери одного корабля – Землі, і не можна допустити, щоб він зазнав аварії. Другого Ноевого ковчега не буде» [17].

Запізніле утвердження в Росії «нового мислення» й відмова від риторики та практичних дій у стилі «холодної війни», на жаль, наштовхнулися на перепони реваншистського «путінізму», який, зокрема, увінчався відвертою агресією проти України.

Отже, відповідь на критичне запитання, чи отримає подальший розвиток «холодна війна 2.0», передусім залежить від відмови Кремля від імперського гранд-наративу включно з визнанням ним права на існування нової історичної реальності – Національної Держави Україна, чільним складником і віддзеркаленням якої є Великий Український Національний Наратив.

Список використаних джерел

1. Дьякова Б.Г. Массовая политическая коммуникация в теории установления повестки дня: от эффекта к процессу // Политические исследования. 2003. №3. С.109-119.
2. Neate Mark C. The Battle of the Narrative. [Електронний ресурс] / School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College Fort Leavenworth. – Kansas. 2010. – 56 p. – Режим доступу : http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/sam/battle_of_narrative_neate.pdf
3. United States Department of the Army, Field Manual: Counterinsurgency, 3-24 (Washington DC: December 15 2006). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://usacac.army.mil/cac2/coin/repository/FM_3-24.pdf
4. Шевченко Тарас. Гайдамаки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poetry.uazone.net/kobzar/gaidamaky.html>

5. *Olcott Anthony*. And Ye Shall Know Your Story // *ISD Working Papers in New Diplomacy* / Institute for the Study of Diplomacy Edmund A. Walsh School of Foreign Service Georgetown University. – Washington, DC, June 2011.
6. *Ліотар Жан-Франсуа*. Ситуація постмодерну // *Філософська і соціологічна думка*. – 1995. – №5–6. – С. 15–38.
7. *Gatehouse Gabriel*. The Russians who fear a war with the West [Електронний ресурс] // *BBC Newsnight*. – 25 October 2016. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/world-europe-37766688>
8. *Пропп В. Я.* Морфология волшебной сказки. Исторические корни волшебной сказки // *Собрание трудов В. Я. Проппа / Комментарии Е.М. Мелетинского, А.В. Рафаевой; составление, научная редакция, текстологический комментарий И.В. Пешкова*. – М. : Лабиринт, 1998. – 512 с.
9. *Labov William*. The Transformation of experience in narrative syntax // *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1972.
10. *Александр Дугин*: «В США многие считают, что Путин – это библейский Гог» [Електронний ресурс] // *Изборский клуб*. – Режим доступу : <http://www.izborsk-club.ru/content/articles/9406/>
11. *Reich Robert*. The Lost Art Of Democratic Narrative: Story Time // *The Republic*. – 2005. – March 28.
12. *Reich's American Narratives* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://changingminds.org/disciplines/storytelling/plots/reich_narrative.htm
13. *Wisialowski Bart Nathan*. Metanarratives of the New World Order: Analyzing Narrative Discourse and The End of History as Case Study : Dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History. – University of California, Irvine. 2010.
14. *A National Strategic Narrative by Mr Y.* [Електронний ресурс] / *Woodrow Wilson International Center for Scholars*. – Washington, DC, 2011. – Режим доступу : <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/A%20National%20Strategic%20Narrative.pdf>
15. *Kennan George F*. The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State / 861.00/2 - 2246: Telegram. Secret [Електронний ресурс]. – Moscow, February 22, 1946. – Режим доступу : <http://nsarchive.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>
16. *Kennan George F*. The Sources of Soviet Conduct // *The Foreign Affairs*. – 1947. – Vol. 26. – No. 2. – P. 566–582.
17. *Горбачев М.С.* Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира. – М. : Политиздат, 1988. – 271 с.

References

1. *D'yakova B*. Massovaya politicheskaya kommunikatsiya v teorii ustanovleniya povestki dnya: ot efekta k protsesu [Mass Political Communication in the theory of the establish of the agenda: from the effect to the process] // *Politicheskiye issledovaniya*. 2003. №3. S.109-119 [in Russian].
2. *Neate, Mark C.* (2010). The Battle of the Narrative. School of Advanced Military Studies United States Army Command and General Staff College Fort Leavenworth. Kansas. Retrieved from http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/sam/battle_of_narrative_neate.pdf [in English].
3. *United States Department of the Army*, Field Manual: Counterinsurgency, 3–24 (December 15 2006). Washington: DC. Retrieved from http://usacac.army.mil/cac2/coin/repository/FM_3-24.pdf [in English].
4. *Shevchenko, Taras*. Gaydamaki. Retrieved from <http://poetry.uazone.net/kobzar/gaidamaky.html> [in Ukrainian].
5. *Olcott, Anthony*. And Ye Shall Know Your Story./ *ISD Working Papers in New Diplomacy*. Institute for the Study of Diplomacy Edmund A. Walsh School of Foreign Service Georgetown University. Washington, DC. June 2011 [in English].
6. *Liotar, Zhan-Fransua*. (1995). Sytuatsiya postmodernu [The Postmodern Condition]. *Filosofs'ka i sotsiologichna dumka – Philosophical and sociological thought*, 5–6, 15–38 [in Ukrainian].
7. *Gatehouse, Gabriel*. (25 October 2016). The Russians who fear a war with the West. *BBC Newsnight*. Retrieved from <http://www.bbc.com/news/world-europe-37766688> [in English].
8. *Propp, V.Ya.* (1998). Morfologiya volshebnoy skazki. Istoricheskiye korni volshebnoy skazki [Morphology of the Folktale. Historical Roots of the wonder tale]. In *Sobraniye trudov V. Ya. Proppa – Assembly of labor of V. Ya. Propp*. M.: Labirint [in Russian].
9. *Labov, William*. (1972). The Transformation of experience in narrative syntax. *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*/ Philadelphia: University of Pennsylvania Press[in English].
10. *Aleksandr Dugin*: «V SSHA mnogiye schitayut, chto Putin – eto bibleyskiy Gog» [In the US many people think that Putin is the biblical Gog]. *Izborsk klub*. Retrieved from <http://www.izborsk-club.ru/content/articles/9406/> [in Russian].
11. *Reich, Robert*. (March 28, 2005). The Lost Art Of Democratic Narrative: Story Time. *The Republic* [in English].

12. *Reich's* American Narratives. Retrieved from http://changingminds.org/disciplines/storytelling/plots/reich_narrative.htm [in English].
13. *Wisialowski*, Bart Nathan. (2010). *Metanarratives of the New World Order: Analyzing Narrative Discourse and The End of History as Case Study*. Dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History. University of California, Irvine [in English].
14. *A National Strategic Narrative* by Mr Y. (2011). Woodrow Wilson International Center for Scholars. Washington, DC. Retrieved from <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/A%20National%20Strategic%20Narrative.pdf> [in English].
15. *Kennan*, George F. (February 22, 1946). The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State / 861.00/2 - 2246: Telegram. Secret. Moscow. Retrieved from <http://nsarchive.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm> [in English].
16. *Kennan*, George F. (1947). The Sources of Soviet Conduct. *The Foreign Affairs*, 26:2, 566–582 [in English].
17. *Gorbachev*, M.S. (1988). *Perestroika i novoye myshleniye dlya nashey strany i dlya vsego mira* [Perestroika: New Thinking for Our Country and the World]. Moscow: Politizdat [in Russian].